

Elu vanas peahoones

Kui ma 1959. aasta kevadel üleüldse esimest korda Tõravere künkale koos tudengite matkarühmaga jõudsin, siis polnud peahoone veel valmis. Tornkraana seisis ehitatava maja ees ja hüüdega: "Ma lähen oma tulevast töökohta vaatama" ronisin kraana otsa. Siis ma ei teadnud veel, et need noorusliku uljusega öeldud sõnad tõeks lähevad.

Tõravere kasvas kiiresti, aastatel 1962 kuni 1965 tuli siia tööle minu rehkenduste kohaselt vähemalt 14 äsja ülikooli lõpetanud noort inimest.

Siin oli kaks täiesti selget põhjust: esiteks oli sputnikute aeg ja mitmed füüsikatudengid olid nõ *ex officio* lunoidivaatlejad ja teiseks hakkas valmis saama Tõravere observatoorium – meist paljude õpetaja ja suure eeskuju Aksel Kippereri elutöö, mis loomulikult võlus. Kuna esialgu peahoonet veel ehitati, käis töö esimeses (nüüd siis seitsmendas) majas. Seminare peeti kolmandal korrusel praeguses Rein Tootsi korteris. Seega käisime ka meie tudengid aeg-ajalt siin Tõraveres kohal ja see pilt, mis siin avanes, oli ikka kaunis jube – kõikjal kraavid, nende vahel põlvini pori ja mul oli küll tunne, et siit asja ei saagi.

Aga sai küll, ja juba 29. aprillil 1963 avasime me peahoone mitteametlikult rõõmsa peoga siis veel tühjas raamatukogusaalis ja järgmise aasta septembris ametlikult. Sel puhul organiseeriti lausa rahvusvaheline konverents, kus ainus tollaegne rahvusvahelane oli astronoom Saksa Demokraatlikust Vabariigist. Oli küll kuulsaid mehi teistest tollaegsetest liiduvabariikidest, kellest kõige kuulsam oli vast Viktor Ambartsumjan – hilisem Armeenia NSV president ja Armeenia Teaduste Akadeemia president ühes isikus. See oli niivõrd tähtis sündmus, et isegi NSVL Sõjaõhujõud lubasid meid – Tõnu Kipperit, Enn Kreemi ja mind avamisele.

Sellest ajast on see hoone näinud paljut. Juba 1962.a., kui hoone polnud veel päris valmis, peeti hilisemas teise korruse seminariruumis maha tõsine astrofüüsika konverents, kus osalesid sellised korüfeed, nagu J.B. Zeldovitš, B.

Pontecorvo, D.A. Frank-Kamenetski, S. Ževakin jt.

Edaspidi sai peahoone saal igasuguste kogunemiste kohaks. Regulaarselt igal esmaspäeval toimusid siin astronoomia seminarid ja sugugi ei saanud kurta kuulajate puuduse üle. Aspirandid – praeguse nimetusega doktoriõppe tudengid - olid kohustatud igal aastal esinema aruannetega oma töö edenemise kohta ja see oli tõsine eksam noortele.

Siin toimus mitmeid üleliidulisi seminare ja konverentse, sest mujalt tuldi Eestisse hea meelega, kuna meie üritused olid reeglina väga heal tasemel ja hästi organiseeritud.

Rahvusvahelised konverentsid tuli aga pidada Tallinnas, sest sõjalennuvälja tõttu ei lubatud välismaalastel Tartus ööbida. Hoolimata kõikidest raskustest organiseerisime neid päris mitmeid, kõige suurema jälje teadusesse jättis vast 1977.a. konverents „Universumi suuremastaabiline struktuur“.

Millega siis meil siin tegeldi? Loomulikult saan ma siin piirduda vaid väga üldise ülevaatega.

Astrofüüsikud uurisid Lauri Luua juhtimisel tähtede spektreid, registreeriti muutlike tähtede heledust, alustati esimesi samme tähtede ultravioletse kiirguse uurimiseks, seda enam, et meil oli siin aparaadiehituse sektor Valdur Tiiduga eesotsas, kes selliseks uurimistööks aparaate valmistada oskas.

Galaktikaid ja täheparvi uuriti Grigori Kusmini käe all – siit kasvas välja Jaan Einasto koos oma väljapaistvat edu saavutanud rühmaga.

Charles Villmann tegeles helkivate ööpilvedega, mida Tartus oli vaadelnud juba 1885.aastal tolaeagne observaator Karl Ernst Albrecht Hartwig. Hiljem liitusid temaga mitmed uurijad Olev Avastega eesotsas.

Juhan Ross oma rühmaga käsitles kiirguse levikut taimkattes ja oli selles tegevuses väga edukas, lausa uue teadussuuna rajaja. Hiljem eraldus sellest rühmast fotosünteesi uurija Agu Laisk, kes liitus ülikooliga, viies kaasa oma kolleegid.

Georgi Želnin mõõtis maakoore vertikaalseid liikumisi, korraldades igal suvel Eestis nivelleerimisekspeditsioone. Nendes ekspeditsioonides said paljud meie lapsed oma esimese töökarastuse.

Ka praegune edukas kosmoloogiasuund oli esindatud, kuigi terminit

Universum kasutada ei tohtinudki – rääkida sai vaid Metagalaktikast. Kosmoloogia oli siis „ühe mehe teadus“, sest ainult Arved Sapar viljeles seda, kes hiljem küll astrofüüsika suunale üle läks ja oli ainuke teadlane toleaeegsest Nõukogude Liidust, kes USA kosmoseteleskoobi IUE abil kuumade tähtede UV-spektreid uurida sai.

On selge, et ilma meie instituudi füüsikapoleelt teatud patiseisu lahendama kutsutud ja sellega edukalt hakkama saanud direktori Väino Undi tugeva toetuseta poleks selline lähetus kuidagi toimuda saanud.

1976.a. tekkis võimalus Tõraverre luua füüsika-matemaatika kandidaativäitekirjade kaitsmise nõukogu, mille me Väino Undi tungival pealekäimisel ka moodustasime. Ajavahemikul kuni 1990.aasta lõpuni (siis läks väitekirjade kaitsmise õigus vaid ülikoolile) kaitsti selles saalis 103 kandidaativäitekirja. Neist omainimesi oli 23, ülejäänud olid Venemaalt, Ukrainast, Armeenias, Lätist, Leedust, Aserbaidžanist, Kasahstanist, Tadžikistanist, Tatarstanist ja Bulgaariast.

Kuid mitte ainult teadust ei näinud see saal. Alguses näidati siin lausa kino, mäletan ise kurikuulsat „Supernoovat“ ja sellele järgnenud tulist arutelu. Ka meie mehed Kalju Annuk ja Ain Kallis proovisid oma kätt filmikunstis ning nende täismetraažiline kurtumm kitsasfilm nimega „Nõukogude Tõravere“ nr 1 on tõelise aardena hoiul Eesti Kirjandusmuuseumis.

Sügaval nõukogude ajal oli Tõravere nagu mingiks vabamõtlemise kantsiks ja ma ei usu, et ma üksi nii arvan. Suurt osa mängis siin Gustav Naan, enne kui ta eesti rahva sügava põlguse alla langes. Tema vedas nimelt filosoofia seminari, mis oli ääretult populaarne, sest siin arutleti kõikvõimalikel teemadel, mitte ainult nendel, mida NLKP ette kirjutas. Brežnevi stagnatsiooni süvenedes saime Tartu Linnakomitee selge soovitusel sellised seminarid lõpetada.

Väga populaarsed olid nääripeod, sest jõulupidusid pidada ju ei saanud. Eeskavade koostamisel hiilgasid Arved Sapar ja hiljem Ain Kallis, kelle naljad olid alati ajakohased ja rahvast naerutavad. Meenutagem pilalugu Superpriima, lugusid teleskoobist, mis pidevalt kolm aastat tulevikus oli ja Aini kraadikaitsmisparoodiat, mis Vanemuiseski ette kanti ning Eesti Televisioonis samuti.

Siin on mitmel korral esinenud Pärnu „Endla“ teater – tihedad sõprussuhted loodi siis, kui meie ametiühingu kultuurivolinikuks oli Jaan Pelt, kelle koolivennaks oli Ingo Normet. Ka meie viisime neile külakosti oma etenduse näol.

Saalis on peetud sünnipäevapidusid, viidud läbi tantsukursuseid, peetud pulmi ja bankette, tähistatud varem instituudi ja hiljem juba observatooriumi nime all meie teadusasutuse juubeleid, saadetud ära manalasse läinuid. Ja 1992. aasta märtsikuus keset rasket koosolekut lahkus siinsamas saalis meie hulgast Charles Villmann.

Eraldi tuleb peatuda muusikal, sest see on Tõraveres kogu aeg au sees olnud. Siin on laulnud meie naisansambel, mis veidi hiljem segakooriks muutus. Kuuekümnendate teisel poolel toimus võimude silmis kahtlase kuulsusega ansambli Peoleo kaks kontserti kahel järjestikusel päeval, sest soovijad ei mahtunud ühte päeva ära.

Meile on siin esinenud Ivo Linna, Tõnis Mägi, Taisto Noor, Jassi Zahharov, ansambel „Kupong“ jpt. Akordioni on mänginud Henn Rebane ja klaverit Olav Ehala. Ja loomulikult on siin esinenud Urmas Sisask, kelle teos „Lõunataevas“ kõlas siin siis, kui see oli veel üsna värske.

Kui palju on siin ekskursioone vastu võetud ja koolilapsi õpetatud, ei oska keegi kokku arvata.

Nüüd on maja renoveeritud ning laiendatud ja ka saal kaasaegsemaks muudetud. Tegelikult on see vaid väline, sest samal ajal on toimunud palju olulisem muutus – vanad on andnud observatooriumi juhtimise noorte kätte. Me vanad oleme teid usaldanud ja me usume, et ka teie seate oma samme Taavet Rootsmäe sõnade järgi, mis seda saali siin kunagi kaunistasid: „Teadust kannab tõe otsimine, mis on niisama siiras ja aus kui loodus ise.“

Täna teid tähelepanu eest!